

УДК: 376.-056.36

ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

Євгенія КУЗЬМИНСЬКА, Інститут корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, GennyNPY@bigmir.net

Детально аналізуються результати проведення першого етапу констатувального дослідження, спрямованого на вивчення сформованості мовленнєвої компетенції у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку як передумови опанування грамоти.

Ключові слова: розумово відсталі діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, мовленнєва компетенція, система мовленнєвих умінь.

Евгения КУЗЬМИНСКА, Институт коррекционной педагогики и психологии Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова, г. Киев

ИЗУЧЕНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ ДЕТЕЙ

Раскрывается количественный и качественный анализ результатов проведения первого этапа констатирующего исследования, направленного на изучение сформированности речевой компетенции у умственно отсталых детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста как предпосылки овладения грамотой.

Ключевые слова: умственно отсталые дети старшего дошкольного и младшего школьного возраста, речевая компетенция, система речевых умений.

Yevheniia KUZMINSKA, Institute of korekciynoy pedagogics and psychology the National pedagogical university of the name M. P. Dragomanova, Kyiv

THE STUDY OF THE FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF MENTALLY RETARDED CHILDREN

The article describes the quantitative and qualitative analysis of the results of the first stage identifying research aimed at the study of the formation of speech competence of mentally retarded children of preschool and younger school age as prerequisites for literacy.

Keywords: mentally retarded children of preschool and younger school age, language competence, speech skills.

Процес навчання грамоти, як справедливо вважають Г. Беляков, Д. Богоявленський, М. Гнезділов, Є. Гурьянов, Д. Ельконін, Т. Єгоров, Н. Рождественський, Ф. Сохін та інші, передбачає створення необхідних передумов, зокрема: розрізняти звуки у словах на слух; співвідносити звук мовлення з потрібним знаком; сприймати не лише кожну букву, а й за асоціацією вимовляти відповідний їй звук; уявляти звуко-буквенну структуру слова та розуміти його граматичне та лексичне значення; злитно співвідносити всі букви у слові; розуміти розташування слова у реченні. Науковці наголошують, що все це потребує від дітей розвинутого фонематичного слуху, володіння мовленнєвими апаратом і зоровим сприйманням слова, умінням встановлювати зв'язок між слуховими, зоровими і руховими образами в писемному мовленні [2].

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

Мовленнєву компетенцію як комплексне поняття М. Пентелюк визначає, як систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні та письмові монологічні і діалогічні висловлювання різних видів тощо), які необхідні учням для спілкування у різних ситуаціях. Він наголошує, що мовленнєва компетенція охоплює вміння користуватися мовою, багатством її засобів виразності залежно від мети висловлювання та сфери суспільного життя.

Мовленнєва компетенція, як передбачає А. Богуш, вимагає сформованості фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної та монологічної компетенцій.

Метою першого етапу констатувального експерименту було вивчення сформованості мовленнєвої компетенції у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку як передумови опанування грамоти.

Для досягнення поставленої мети розумово відсталим дітям було запропоновано виконати 3 блоки завдань: *перший блок* завдань був спрямований на вивчення активного та пасивного словникового запасу в розумово відсталих дітей; *другий* – на вивчення особливостей сформованості мовленнєвих узагальнень і *третій* – на виявлення особливостей оволодіння граматичною будовою мовлення, а саме, діалогом відповідно до ситуації спілкування і монологічним мовленням.

Відбір завдань здійснювався відповідно до критеріїв оцінювання усного мовлення розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, передбачених «Програмою розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю» та «Програмою загальноосвітнього навчального закладу для розумово відсталих дітей. Українська мова, підготовчий, 1 класи».

На першому етапі необхідно було виявити сформованість мовленнєвої компетенції розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, щоб встановити можливу залежність опанування грамоти від рівня її сформованості.

Нами був проведений констатувальний експеримент, у якому брали участь діти 4 року навчання спеціальної школи – дитячого садка «Мрія» та спеціального дитячого начального закладу № 569 м. Києва, учні підготовчих і перших класів (дебукварний період) спеціальних загальноосвітніх шкіл для розумово відсталих дітей № 2, № 8, № 10, № 12, № 26 м. Києва, Білоцерківської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 19 Київської області, Черкаської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів, Михайлівської спеціальної загальноосвітньої школи та Вільшанської спеціальної загальноосвітньої школи Черкаської області. В експерименті брали участь 131 дитина з діагнозом за сучасною класифікацією (МКХ-10) на основі психомоторних досліджень – легка розумова відсталість.

На початок навчання, як акцентували увагу Б. Ананьев, А. Сорокін та інші, діти з інтелектом норма оволодівають достатнім словниковим запасом і достатнім для навчання зв'язним мовленням. Тому, одним із завдань констатувального експерименту було виявити сформованість словникового запасу у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Проаналізуємо отримані дані виконання завдань першого і другого блоків першого етапу констатувального експерименту, які були спрямовані на виявлення рівня сформованості активного словникового запасу, а саме: 1) назвати предмет, який зображеній на малюнку; 2) які дії зображені? 3) підібрати узагальнюючі поняття до запропонованих слів.

Як показали результати, навіть, діти, які були віднесені до 1 групи (7,7 %), відчували деякі труднощі у процесі виконання цього завдання. У дітей 2 групи (35,4 %) виникали

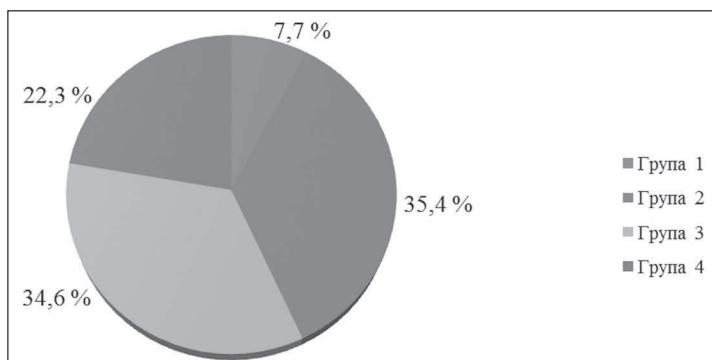

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

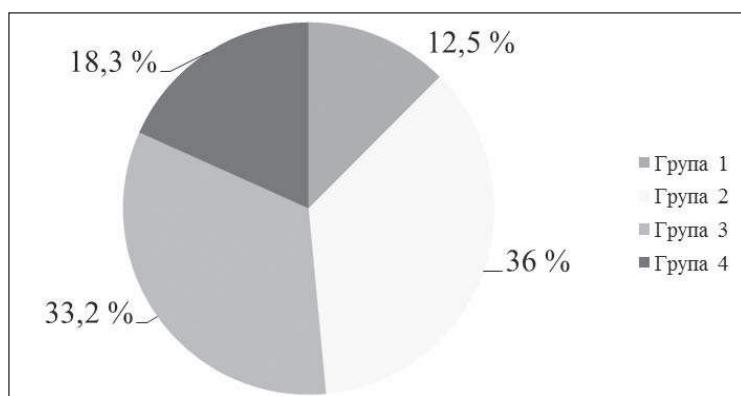
помилки у називанні геометричних фігур, кольорів, одягу, посуду, тварин. Словниковий запас дітей, які віднесені до 3 групи – 34,6 % дітей, загалом, характеризувався використанням найбільш знайомої предметної лексики. 4 група – 22,3 % дітей майже не володіли мовленням (мал.). Крім цих помилок, у значної кількості дітей спостерігалися такі помилки, як: змішування, заміни у звуковому оформленні слова, пропуски, додавання, перестановки звуків у словах і спотворення звукової структури слова.

Як вважають М. Гнезділов, І. Єременко, В. Петрова та ін., бідність словникового запасу у розумово відсталих дітей обумовлена багатьма причинами, серед яких основною є низький рівень мисленнєвого та мовленнєвого розвитку. Сповільнене оволодіння словниковим запасом рідної мови, значною мірою, виникає внаслідок обмеженості соціальних і вербальних контактів, а також несформованості інтересів у розумово відсталих дітей [2; 3; 5].

Заміни, які спостерігаються у мовленні розумово відсталих дітей, як відзначала Р. Лалаєва, у більшості випадків мають або акусто-артикуляторний, або тільки акустичний характер і лише незначна частина замін може бути пояснена близькістю звуків за артикуляційною схожістю. Виходячи з цього, Р. Лалаєва та Є. Соботович зробили висновок про те, що однією з причин замін, як основного порушення звукової

Мал. 1. Кількісні показники оволодіння активним словником розумово відсталими дітьми

Мал. 2. Кількісні показники оволодіння пасивним словниковим запасом розумово відсталими дітьми

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

сторони мовлення у дітей з розумовою відсталістю, є недостатній рівень розвитку слухових функцій [4].

Для перевірки пасивного словникового запасу в розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, нами було запропоноване завдання – «Показати названий малюнок». Розглянемо результати виконання цього завдання.

Як бачимо, що це завдання, порівняно з першим, було значно легшим для виконання дітьми. Так, до першої групи віднесено 12,5 % дітей, до 2 групи – 36 % дітей, до 3 групи – 33,2 % дітей, до 4 групи – 18,3 % дітей (мал. 2). У дітей, які становили 1 і 2 групи майже не виникало помилок у процесі розпізнавання запропонованих малюнків. Діти 3 групи показували лише ті предмети, які зустрічаються у їхньому повсякденному житті. І діти 4 групи майже не справились із виконанням цього завдання.

На думку дослідників (М. Гнєзділов, І. Єременко, В. Петрова, В. Синьов, Н. Стадненко та ін.) велика кількість слів, які відомі розумово відсталим дітям входять до їхнього пасивного словника і лише відносно невелика частина використовується в активному мовленні. Отже, бідність активного словника розумово відсталих дітей, різка обмеженість у ньому слів із спеціальними і загальними значеннями і слів, які виражают відношення між предметами і явищами, свідчать про глибоке недорозвинення не лише мовлення, а й мислення розумово відсталих дітей [2; 3; 6; 7].

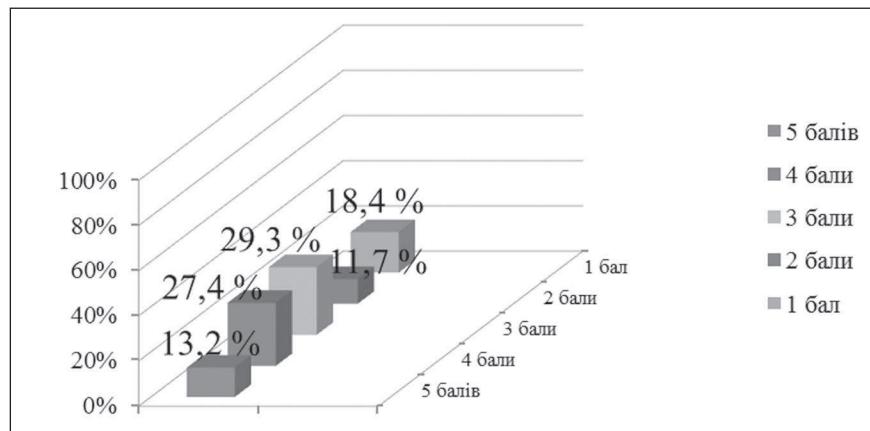
Метою першого завдання (третій блок) було виявити вміння дітей будувати речення за сюжетним малюнком. Проаналізуємо отримані дані.

Як показали результати, що 5 балів отримали 13,2 % дітей. Вони складали прості речення, правильної синтаксичної конструкції, узгоджували слова у реченні, але ці речення були стереотипні. Діти, які отримали 4 бали – 27,4 % дітей, не завжди узгоджували слова у реченнях, речення складали неправильної синтаксичної конструкції. Найбільше дітей отримали 3 бали (29,3 %). У них виникали значні труднощі у самостійній побудові речень. Лише після того, як експериментатор ставив запитання до малюнку, діти описували сюжетний малюнок, використовуючи словосполучення та окремі слова. Діти, які отримали 2 бали – 11,7 % дітей, вцілому не зрозуміли завдання і не змогли побудувати речення. На запитання експериментатора не давали відповідей, називали предмети хаотично, не зосереджували уваги на головному, що зображене на малюнку. Один бал отримали 18,4 % дітей, які зовсім не виконали завдання (мал. 3).

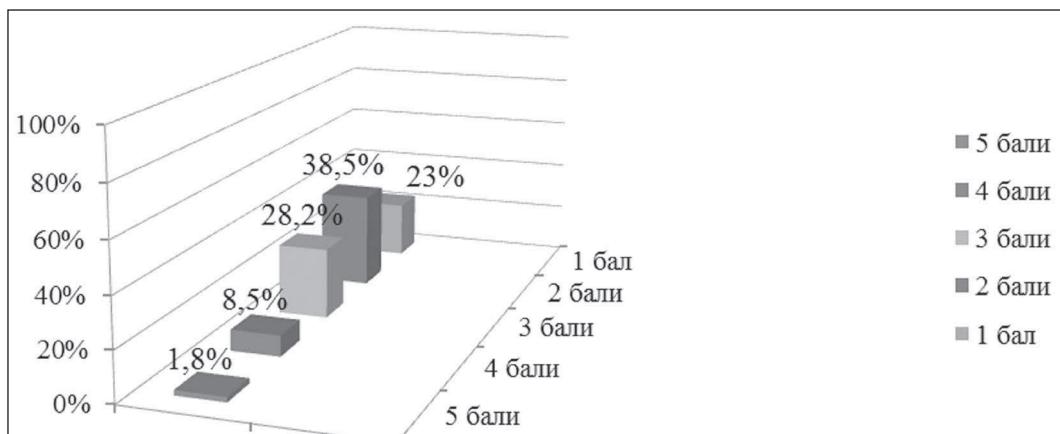
У дослідженнях М. Гнєзділова, Г. Данилкіної, Л. Занкова, В. Петрової, М. Феофанова зазначається, що розумово відсталі діти часто вживають речення, що містять одне слово. Загальний зміст думки у таких реченнях висловлюється у недиференційованому вигляді. Дитина перераховує назви окремих предметів і дій – невиразних наочних образів, що виникають у ній під час пригадування подій або явищ. Усе це свідчить про те, що діти не вміють зробити своє мовлення зрозумілим для слухача [2; 5].

Невміння розумово відсталими дітьми здійснювати аналіз сюжетних картин, як наголошувала Н. Стадненко, впливає на якість їх синтезу. Вони виділяють предмети за випадковими зв'язками. Найбільш характерними при цьому є зв'язки за суміжністю, тобто, об'єднуються предмети, які в картині зображені близько один від одного. Дітям важко встановлювати смислові зв'язки відповідно до зображені ситуації [7].

Друге завдання цього блоку спрямоване на виявлення вміння складати розповідь за серією малюнків і встановлювання причинно-наслідкових зв'язків. Проаналізуємо отримані дані виконання цього завдання.

Мал. 3. Кількість розумово відсталих дітей, які виконали перше завдання

Мал. 4. Кількість розумово відсталих дітей, які виконали друге завдання

Як бачимо, 1,8 % дітей отримали 5 балів, вони виклали серію малюнків у правильній послідовності, самостійно проаналізували їх зміст і склали коротку розповідь. Чотири бали – 8,5 % дітей, що використовуючи допомогу експериментатора правильно виклали сюжетні малюнки. Діти, які отримали 3 бали (28,2 %), навіть за допомогою експериментатора становили лише короткі речення, у яких спостерігалися аграматизми. Значна кількість дітей – 38,5 % отримали 2 бали. Ці діти не змогли самостійно викласти сюжетну лінію, встановити причинно-наслідкові зв’язки, створювали опис словосполученнями чи окремими словами. 23 % дітей зовсім не виконали завдання і отримали 1 бал (мал. 4).

Розумово відсталі діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, як акцентував увагу В. Синьов, лише у деяких випадках спроможні встановити причинно-наслідкові зв’язки за аналогією, але не спроможні самостійно зробити узагальнення, так як мислення у них трансдуктивне. На його думку, основні утруднення дітей цієї категорії

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

у процесі індуктивного умовиводу полягають у випаданні одного із найважливіших посилань, яке несе в собі узагальнення [6].

Нами було запропоновано дітям виконати 2 завдання: 1) уважно розглянути малюнок і дати відповідь на запитання експериментатора; 2) поставити запитання до малюнку, для виявлення умінь у розумовом відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку користуватися діалогічним мовленням. Мета завдань – виявити вміння дітей орієнтуватися у сюжетних малюнках, використовувати лексику для позначення орієнтації у просторі, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, правильно розуміти запитання експериментатора та давати відповіді, орієнтувшись на малюнок, уміти диференціювати стверджувальні та питальні речення.

Детально проаналізуємо отримані дані виконання вищезазначених завдань.

Як бачимо, результати виконання другого завдання були значно нижчі, ніж першого. Під час виконання першого завдання, діти, які зрозуміли завдання та змогли дати повні відповіді, отримали 5 балів це 11,5 % дітей. Чотири бали отримали 21,5 % дітей, які потребували незначної допомоги експериментатора і давали правильні відповіді на всі поставлені запитання, але лише одним словом. Значна кількість дітей отримала 3 бали (27,7 %). Цим дітям необхідне неодноразове повторення запитань і лише за такої допомоги вони частково справились із виконанням цього завдання. Їх відповіді були неповними, фрагментарними, не завжди правильними. Діти, які майже не виконали завдання і отримали 2 і 1 бал, відповідно 24 % і 15,3 % дітей (мал. 5).

У процесі виконання другого завдання 5 балів отримали лише 3,8 % дітей. Ці діти показали вміння використовувати питальні слова для складання речень. Навіть, за допомогою експериментатора, незначна кількість дітей (13,2 %) зрозуміли завдання і використовували питальні слова для побудови речень до малюнку, які отримали 4 бали. Більшість дітей (25,4 %) не зрозуміла, що необхідно для складання питальних речень і будували стверджувальні речення, що отримали 3 бали. Найбільша кількість дітей отримали 2 і 1 бали, відповідно 33 % і 24,6 % дітей, які не виконали запропоноване завдання.

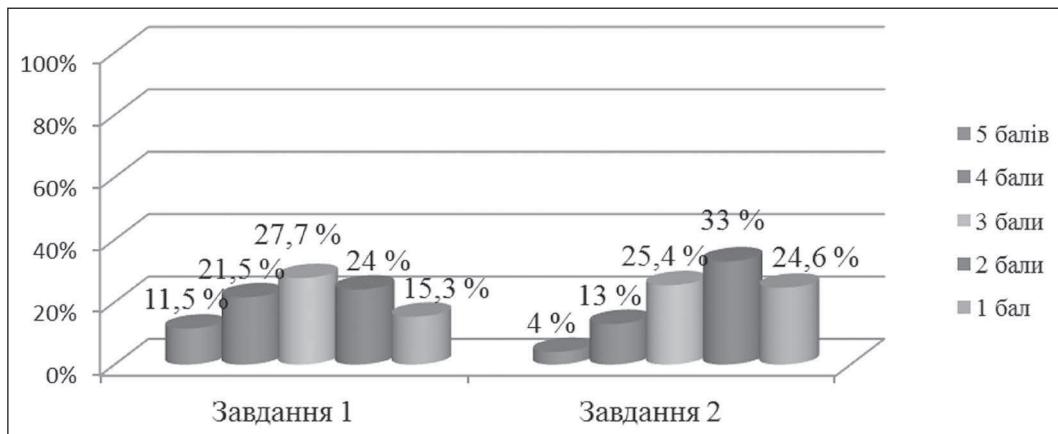
Отримані дані підтверджують думку В. Петрової про те, що властива розумово відсталим дітям недостатність мислення ускладнює розуміння почутого. Назапитання діти відповідають дуже коротко, супроводжуючи мовлення жестами, якими доповнюють своє висловлювання. Більшість дітей, формально беручи участь у бесіді, фактично не підтримують її. Запитання викликають у них односкладні, стереотипні, навіть безглазі висловлювання [5].

Відповідаючи на запитання, на думку Н. Стадненко, розумово відстали діти часто не враховують зображені ситуації. Ту чи іншу дію зображеного об’єкта вони пояснюють, виходячи зі своїх знань про аналогічний об’єкт, про його функції, але не зіставляють їх із зображені ситуацією. В цьому чітко виявляється інертність мислення, властива дітям даної категорії [7].

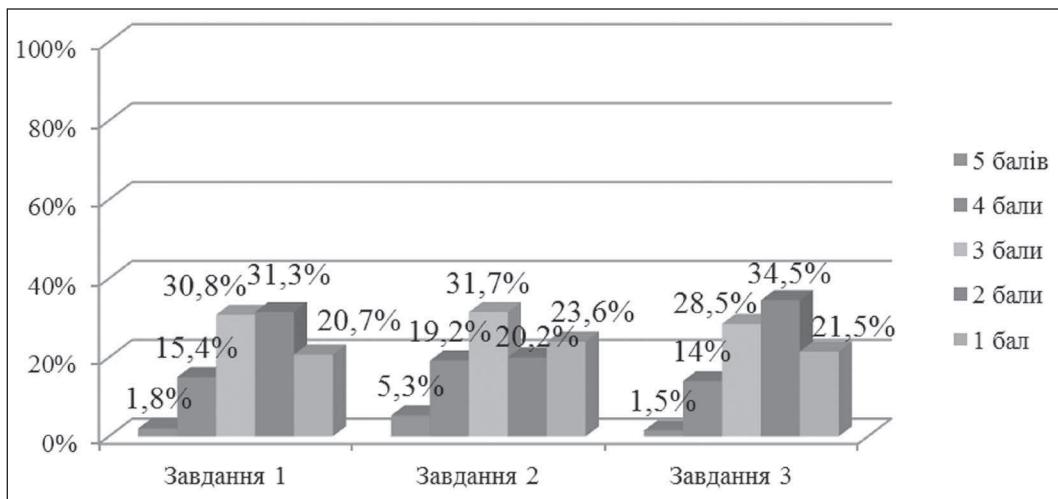
Наступні завдання виявляли вміння розумововідсталими дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку розуміти короткі тексти на слух, дотримуватися ритму, темпу вірша, передавати інтонацію герой казки, переказувати прослуханий текст. Для перевірки цих умінь нами були запропоновані такі завдання: робота з віршем; прослуховування та переказування оповідання; робота з казкою.

Проаналізуємо отримані результати виконання кожного з завдань (мал. 6).

Як показують отримані дані, виконання цих трьох завдань викликало значні труднощі у розумово відсталих дітей. Лише від 1,8 % до 5,3 % дітей отримали 5 балів, але більшість дітей не впоралися з виконанням цих завдань і відповідно отримали 2 і 1 бали (від 20,7 % до 34,5 %).

Мал. 5. Кількість розумово відсталих дітей, які виконали перше і друге завдання

Мал. 6. Кількість розумово відсталих дітей, які виконали завдання

Виконання 1 завдання показало, що воно було досить складним для більшості розумово відсталих дітей, так як 1,8 % дітей отримали 5 балів. Діти, які отримали 4 бали (15,4 %), частково повторили вірш за експериментатором, але, при цьому, не дотримувались потрібної інтонації та ритму, але правильно давали відповіді на поставлені запитання, хоч, ці відповіді не були повними. З бали отримали діти, які не зрозуміли завдання вцілому, тому не змогли повторити вірш за експериментатором, давали відповіді лише на деякі запитання і це склало 30,8 % дітей. Діти, які майже не виконали завдання і отримали 2 і 1 бали, відповідно – 31,3 % і 20,7 % дітей. Отже, більша половина розумово відсталих дітей не змогла зорієнтуватися у процесі виконання цього завдання.

Значно легшим для розумово відсталих дітей виявилося 2 завдання, відповідно 5,3 % дітей отримали 5 балів, 4 бали – 19,2 % дітей. Діти, які отримали 5 балів самостійно передказували оповідання, а діти, які отримали 4 бали передказували оповідання, вико-

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

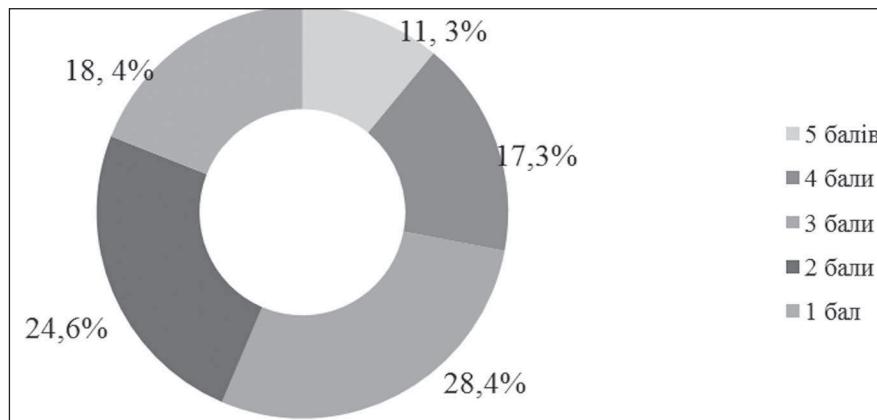
ристовуючи незначну допомогу експериментатора, але їх речення були короткими, не завжди узгоджувалися слова між собою. Найбільша кількість дітей (31,7 %) отримали 3 бали. Вони самостійно не переказували прослухане оповідання і лише частково відповідали на поставлені запитання експериментатора. Значна кількість дітей (20,2 % і 23,6 %) отримали 2 і 1 бали, це ті діти, які зовсім не виконали завдання.

Як відомо, казка є одним із найскладніших жанрів для сприймання розумово відсталими дітьми. Вона вимагає від них виконання складних мисленнєвих і мовленнєвих операцій, тому, це завдання досить складне для більшості розумово відсталих дітей, про що свідчать отримані дані. Оскільки, 5 балів у 1,5 % дітей, які самостійно переказували казку, дотримуючись казкового стилю, використовуючи міміку та жести. Деякі труднощі виникали у дітей, які отримали 4 бали (14 %). Вони не переказували казку самостійно, не дотримувались казкового стилю, не використовували міміку і жести, хоч вцілому дотримувались сюжетної лінії казки. Досить складним завданням – відтворення казки було для дітей, які отримали 3 бали (28,5 %). Ці діти не завжди використовували допомогу експериментатора, на його запитання до змісту казки відповідали неповними реченнями або словами і найбільша кількість дітей отримала 2 і 1 бали, відповідно 34,5 % і 21,5 % дітей, у яких виникали значні труднощі в усвідомленні змісту казки.

Як зазначали у своїх дослідженнях В. Василевська, Г. Дульнєв, Л. Занков, Р. Луцкина, Б. Пінський та ін., розумово відсталі діти дошкільного та молодшого шкільного віку передають зміст текстів спрощено, наблизено, пропускаючи значну кількість важливих за значенням частин. Зміна побудови тексту під час переказу обумовлена нерозумінням розумово відсталими дітьми причинно-наслідкових, часових та інших відношень у тексті чи недостатністю збереження в пам'яті його окремих частин [1].

Розглянемо результати виконання завдання – перегляд мультфільму «Капітошка» (мал. 7).

Отже, як показали результати, це завдання також було відносно складним для виконання більшості дітей. 5 балів отримали 11,3 % дітей, а 4 бали – 17,3 % дітей. Вони виявили інтерес у процесі перегляду мультфільму, зрозуміли його зміст, на запитання експериментатора давали повні відповіді і встановлювали причинно-наслідкові зв'язки. Діти, які не сприйняли сюжету мультфільму, давали відповіді лише на деякі запитання

Мал. 7. Кількість розумово відсталих дітей, які виконали завдання

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

і отримали 3 бали (28,4 %). Значна кількість дітей отримали 2 і 1 бали (24,6 % і 18,4 %), які зовсім не зрозуміли сюжету мультфільму, давали неадекватні відповіді на запитання експериментатора.

Особливості монологічного мовлення у розумово відсталих дітей, як зазначав М. Гнєзділов, чітко простежується у тих випадках, коли перед дітьми постає завдання переказати сюжет, сприймання якого підтримується одночасно і зоровими і слуховими подразниками і викликає яскраво виражену зацікавленість [2].

Отже, отримані результати першого етапу констатувального експерименту дають змогу зробити висновок про те, що у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку спостерігається недостатня сформованість мовленнєвої компетенції, як передумови до опанування грамоти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василевская В. Я. Изучение понимания литературных текстов умственно отсталыми детьми / В. Я. Василевская // Известия Академии пед. наук РСФСР, 1961. – Вып. 114. – С. 5 – 42.
2. Гнездилов М. Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников : [пособие для учителей вспомогательной школы]. – М. – Л. : Учпедгиз, 1947. – 135 с.
3. Еременко И. Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы / И. Г. Еременко. – К. : Рад. школа, 1972. – 130 с.
4. Лалаева Р. И. Нарушение процесса овладения чтением у школьников : [учебное пособие для деф. фак. педагог. ин-тов] / Р. И. Лалаева. – М. : Просвещение, 1983. – 136 с.
5. Петрова В. Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / В. Г. Петрова. – М. : Педагогика, 1977. – 200 с.
6. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В. М. Синьов. – К. : «МП Леся», 2010. – 779 с.
7. Стадненко Н. М. Використання сюжетних картин в допоміжній школі / Н. М. Стадненко. – К. : Рад. школа, 1962. – 76 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vasilevskaja V. Ja. (1961). The study of understanding of literary texts is mental backward children. News of Academy of ped. sciences of RSFSR. (issue. 114.), 5 – 42. [In Russian].
2. Gnezdilov M. F. (1947). Development of verbal speech is mental backward schoolboys. Moscov: Uchpedgiz. [In Russian].
3. Eremenko I. G. (1972). Cognitive possibilities of student auxiliary school. Kyiv: Soviet school [in Ukrainian].
4. Lalaeva R. I. (1983). Violation of process of capture reading for schoolboys. Moscov: Inlightening. [In Russian].
5. Petrova V. H. (1977). Development of speech of student auxiliary school. Moscov: Pedagogics. [In Russian].
6. Synov V. M. (2010). Psikhologo-pedagogical problems of defektologii and penitentiaries. Kyiv: MP is Lesya. [In Ukrainian].
7. Stadnenko N. M. (1962). The use of with a plot pictures is at auxiliary school. Kyiv: Soviet school. [In Ukrainian].